

Conversa con Cipriano Jiménez Casas

Entrevista realizada por:

Manuel Bragado Rodríguez

bretemas@gmail.com

REVISTA GALEGA
DE EDUCACIÓN

ISSN: 1132-8932

Páx. 44 - 49

Cipriano Luis Jiménez Casas (Pontevedra, 1941) é médico psiquiatra, psicanalista, escritor en lingua galega, director xeral e vicepresidente da Fundación Menela. Director de *Maremagnum. Publicación galega sobre o trastorno do espectro do autismo*, editada por Autismo Galicia, publicou 15 libros e 22 en colaboración. Conferenciante en seminarios, simposios e congresos sobre o trastorno do espectro do autismo en Europa e América, leva toda a súa vida comprometido, como membro, patrón ou fundador, con asociacións e fundacións vinculadas á discapacidade e á cultura. Colaborador habitual da sección de opinión do xornal *Faro de Vigo* e o suplemento *Faro da Cultura*, recibiu o recoñecemento de Vigués distinguido.

Onde naciches, ti de onde vés sendo?

Nacín en Pontevedra, mais o feito de que os meus pais fosen mestres en Seixido, unha aldea do concello da Lama, marcou a miña vida. Teño con Seixido unha vinculación total, alí me criei até os nove anos, fun á escola cos rapaces da aldea. Eu, con respecto a isto tiña unha especie de división de personalidade, xa que ao mesmo tempo que me criei alí, miña nai era pontevedresa e tiñamos casa en Pontevedra, a onde íamos en cada unha das vacacións. Eu en Seixido era de Pontevedra e alí era de Seixido, da aldea, levaba hostias dos dous lados. A min salvoume a vida a psicanálise dunha señora xinebrina. Seixido claro que tivo que ver coa lingua, coa persoa, coa cultura, co desenvolvemento, con todo da miña vida.

No instituto de Pontevedra fuches alumno de Aquilino Iglesias Alvariño e de Xosé Filgueira Valverde. Como os lembrás como profesores?

Non sabíamos absolutamente nada de que don Aquilino, como nós o chamabamos, era poeta. Un home serio ao que non atendiamos case nada. Filgueira foi máis marcante. Era profesor de ximnasia, organizaba canto acto cultural había, de conferencias e competicións, estaba moi comprometido. O Instituto de Pontevedra daquel tempo era instituto modelo do estado. Era unha potencia de deporte, o noso competidor máximo era o Apóstolo de Vigo.

Tamén foi nos días de Pontevedra cando fixeche as túas primeiras lecturas galeguistas, mesmo antes de iniciar os estudos de Medicina en Santiago. Como chegaches a aqueles libros?

Grazas a un rapaz do que José Antonio Durán e mais eu eramos moi amigos, Luís Cochón, moi da cuadrilla. Tamén con dous anos menos estaban Daniel Pino e Chacón, que logo foi catedrático de grego en Madrid. Eramos unha peña que estabamos en Pontevedra moi conectados para facer cousas. Axiña faciamos un programa de radio, había unha inquietude moi importante. Cantabamos no coro, faciamos deporte, viaxamos a Madrid... En concreto, a primeira lectura en galego facilitouma Cochón. Foi o libro *Cousas de Castelao*. Abrir aquelas páxinas e ler «A marquesiña», aquilo marcoume, había unha conexión co que me achegou a aldea, cando elaboras toda esa conflitividade era unha riqueza; se non o fixeses, serías un marxinado toda a vida, non sabes de onde es, que lingua

tes que falar, estás descolocado. Pero cando o elaboras, cando o analizas durante tempo —a psicanálise dura cinco ou seis anos—, cando o analizas realmente decátaste de que as túas vantaxes superan as desvantaxes que crías que eran superiores; por exemplo, entendes que falar galego é un enriquecemento fabuloso.

Estudaches en Compostela de 1959 a 1966, no tempo que Franco Grande chamou os «anos escuros». Compartes esa denominación?

A min o que me pasou é que eu viña do Instituto de Pontevedra, dun lugar moi libre e dunhas circunstancias culturais ricas, moi amplas, onde faciamos teatro e deporte, como xa dixen, e en Santiago non atopaba nada disto, non había nada; non sei se iso era escuridade ou o que era, o que había de referencia alí era moi pouca cousa.

Unha vez licenciado marchaches a Madrid especializarte en Psiquiatría, como lembrás aquel tempo?

Foi un período boísimo, entre o 66 e o 68. Estiven nun manicomio de Leganés, que era o manicomio propio de Madrid, e dependía do Ministerio da Gobernación, daquel Alonso Vega. O director era Juan Antonio Vallejo Nájera y Botas, fillo daquel Vallejo Nájera que fixera estudos neurolóxicos que dicían que os comunistas debían ter algunha alteración mental. Foi un período riquísimo porque era cando sobre todo a Facultade de Económicas estaba en plena loita estudantil. Tiven a ocasión de asistir ao concerto de Raimon, aquilo fora tremendo.

Cipriano Jiménez Casas.

E como marchaches a Suíza?

A Suíza marchei porque había unha inquedaanza. Fun por un contrato, estiven uns meses nunha clínica do cantón de Lausanne, onde tiveron o primeiro salario co que puideron mercar un Volkswagen de segunda man.

Despois traballaches na Clínica Universitaria de Bel-Air en Xenebra, que até 1975 dirixiu Julián de Ajuriaguerra, o neuropsiquiatra vasco, formado e instalado en Francia, autor dun dos manuais de referencia sobre psiquiatría infantil da década de 1980 e investigador adiantado sobre as funcións mentais. Que pegada deixou no teu enfoque profesional?

Ajuriaguerra era unha persoa moi progresista, era desas persoas humanistas, un científico impresionante que se formara na escola parisiña, que entón era o máximo en neuroloxía. Foi fichado polos suízos, era irmán de Juan de Ajuriaguerra, o presidente do PNV, como outros que viñan dar aulas a Xenebra, a unha sesión clínica semanal.

Como concibía Ajuriaguerra o que hoxe chamamos Trastorno do Espectro do Autismo (TEA)?

Entón no ano 1969 xa se facían cousas. Ajuriaguerra propulsara o que chamaba «Oficio Médico Pedagógico», que eran os psiquiatras que se ocupaban de todos os problemas relacionados co mundo infantil e xuvenil. Foi un adianto tremendo.

En Xenebra contactaches coa sociedade Nova Galiza e coñeciches a realidade da emigración europea de entón.

Aquela sociedade estaba moi movida. Carlos Díaz Martínez foi clave alí. Con el e cun par de rapaces, un de Aldán e outro da Coruña, como eramos nacionalistas, movemos a sociedade.

En 1973 instalácheste en Vigo e contactaches axiña cos galeguistas, como Paz Andrade, Paco del Riego ou Ferrín. Dende entón formas parte dese grupo tan vigués que somos os vigueses galeguistas? Sénteste como tal?

Lembro que cando nos despedimos de Ajuriaguerra, entre 1973 e 1974, cando se xubila e pasa ao Collège de France, a reserva que teñen alí para os sabios, díxonos a un grupo de médicos españois que estaba convencido que íamos desenvolver unha serie de proxectos que eran necesarios para

un país como España. E tiña razón, abríase un tempo novo no que tiñamos moitas cousas que aportar.

E como é que viñeches a Vigo?

Vin a Vigo porque vivía aquí a miña muller de entón, Elisa Fernández, que era filla de Antonio Fernández López, o empresario de Zeltia e de Corporación do Noroeste. Case todos os anos viñan a Suíza visitarnos e botaban alí unha semana. Estaban entón con moita ansia de que volvésenos. Tiñan unha filla autista, Menela, que aínda vive. Meu sogro falábanos de que había que facer en Vigo un centro totalmente medicalizado, tipo sanatorio, para persoas como Meneliña, en definitiva, un lugar de intervención. E con ese proxecto regresamos. Dinme de alta no colexio médico e abríñ consulta. Deille voltas a moitos proxectos, tiña un pé en Inglaterra, a miña muller xa conseguira praza no Xeral de Vigo, xa que estaba especializada en neuropatoloxía, e comezamos a pensar nun proxecto no que a miña consulta estivese asociada a un centro para autistas, que nin sequera naquel momento lle chamabamos así; en definitiva, no proxecto dunha clínica vivenda. Ao final, as cousas eran máis complicadas, e foi o meu sogro o que nos mercou un terreo no Castro, onde temos agora a fundación e a vivenda. Foi cando nos instalamos en Vigo e mentres se fixo a obra abrimos un centro en Coruxo con tres persoas, Menela, un rapaz asturiano e unha rapaza de Covelo. Fomos os primeiros: aquí en Galicia non había nada sobre os autismos. Foi inicio, eran tres e agora somos trescentos.

Foi en Vigo onde coñeciches a Óscar Massota e participaches nos seus seminarios de Psicanálise?

Si, cando comezaron en 1976 e Massota morre moi prematuramente, dous anos despois. Nas viaxes que fixera a Oxford coñecera a Rodríguez Eiras, o psiquiatra que participara naquela Cadellada no manicomio de Asturias e que no 72 pasaran a Conxo. A súa muller, María Jesús, estaba facendo en Oxford psiquiatría infantil, que alí xa existía como especialidade. Propúxenlle que fixeramos algo en común en Vigo. Foi entón cando me falou dun psicanalista arxentino que estaba entón en Londres, un tal Óscar Massota. Así, organizei no Colexio Médico de Vigo varios seminarios. Cando o seminario estaba funcionando cun grupo un pouco restrinxido a cousa complicouse ao aparecer as complexas elaboracións de Lacan en París. Algo moi forte. Morreu Massota e apareceron complicacións no grupo, uns apostaron por seguir a Massota, outros por outro. Eu mantivenme sereno xa que aprendera de Ajuria-guerra que “o mellor para os enfermos é darlles o que lles vaia mellor”, ser pragmáticos. Que lle vai mellor unha psicoterapia, pois psicoterapia. Que lle vai mellor uns medicamentos, pois que os tome. Que lle vai mellor poñer unhas correntes... A min aquilo desbordoume, con todo formouse en Vigo unha biblioteca de estudos psicanalíticos. Logo veu un psicanalista arxentino, Raúl Fernández, que botou aquí en Vigo catorce ou quince anos e psicanalizou moitísima xente, entre eles os psiquiatras do Rebullón, da Coruña, Ourense e Santiago.

Volvamos ao tema dos autismos. Como evolucionou o concepto de autismo desde que foi nomeado en 1943 por Leo Kanner como Autismo infantil precoz e un ano despois por Hans Asperger como Psicopatía autista? O termo autismo foi sempre moi polémico e enigmático. Abonda consultar as diversas denominacións que recibiu nas diversas edicións do Manual Diagnóstico e Estatístico de Trastornos Mentais (DSM). En 1952 identifícase con «Esquizofrenia infantil», en 1980 o DSM-III fala de Autismo Infantil, Psicose Infantil e Esquizofrenia Infantil, en 1994 o DSM-IV múdalo polo de Trastorno Xeneralizado do Desenvolvemento (TXD) e introduce a Síndrome de Asperger. Xa máis recentemente, en 2013 no DSM-V denomínase como Trastorno do Espectro do Autismo (TEA). Trátase de mudanzas que van moito máis alá da mudanza de nome e que parece modifican tamén o modelo da abordaxe dos autismos?

Si, a cuestión de fondo creo que segue aberta. Houbo moito lío nas denominacións dos autismos. Evolucionouse dunha forma complicadísima. Primeiro era chamado autismo infantil precoz, logo psicose autística, despois esquizofrenia infantil, logo empezou o período do trastorno xeneralizado do desenvolvemento, onde aparecen cinco entidades distintas, como o trastorno autista, a síndrome de Rett, o trastorno desintegrativo infantil, a síndrome de Asperger e o trastorno xeneralizado do desenvolvemento non especificado. Chegou un momento no que o tema era tan complexo, estaba tan cuestionado, que os especialistas non se poñían

de acordo porque o DSM é unha escala americana que funciona moito a nivel dos recursos que a eles interesa, a nivel farmacéutico, de coidados ou de sistemas educativos, etcétera. En vez de procurar a singularidade de cada persoa, unha análise das súas capacidades e trastornos, como farían o diagnóstico os clínicos, entre os que eu podo estar, foilles máis práctico establecer tres elementos claves, que se a comunicación, que se a cuestión social, que se a cuestión cognitiva, e establecer tres graos ou niveis do trastorno, e aí metemos todo cristo, e claro, as consecuencias agora son fortísimas. Vas a un congreso de autismo Europa, que se convocan cada dous anos, e xa empezan a falar os Asperger, e eles mesmos quéixanse de ser tratados de autistas no sentido clásico da palabra, cando a eles o que lles interesa son traballos nunha dirección determinada, xa que están ao mesmo tempo nun mundo totalmente alleo ao que entendemos que vivimos nós. Son moi fortes e críticos. Teñen persoas no propio mundo da investigación sobre o seu trastorno. Entón ao mesmo tempo, cal é o problema de fondo, como tamén sucede en América, se non tes un diagnóstico non che pagan para tratamento, razón pola que ás familias lles interesa contar cun papel.

Entón, parece máis axeitado hoxe falar de autismos ca de autismo?

Efectivamente, non hai autismo, hai autismos. Cada persoa ten un problema diferenciado, seguindo a tradición dos lacanianos de centrarse na singularidade.

Cipriano Jiménez Casas co seu entrevistador, Manuel Bragado Rodríguez.

Os debates arredor das causas dos autismos xiran entre a xenética, o ambiente ou a combinacións de ambas. Dende a túa posición clínica por cal te decantas?

Para responder esta cuestión eu sempre collo esta frase do artigo de Utta Frith e Francesca Happé sobre os autismos, que publicamos no número 24 da nosa revista *Maremagnum* que di «o autismo en diferentes individuos probablemente ten diferentes causas e etioloxías, e nun só individuo diferentes síntomas poden ter diferentes orixes». Hai que lelo devagariño pero o que quere dicir é que non hai causas únicas. Historicamente pretendíase que detrás do autismo había unha causa neurolóxica e logo xenética. Ángel Carracedo, que fixo un estudo xenómico con rapaces nosos, un grupo moi amplo, concluíu que ao final non pasan do 4 ao 5 % os elementos claves xeneticamente, o que non é suficiente.

Como nos explicas aos docentes o termo neurodiversidade?

Estas autoras inglesas que antes citei din que nos autismos pasouse dun modelo estritamente médico a un modelo máis social. A irrupción dos Asperger supuxo que eles reivindicasen que non son doentes, son distintos. O tema dos autismos hoxe vai por aí. Hai un momento no que se rompen os criterios grazas aos propios afectados.

Cal é a razón da frecuencia comorbilidade dos autismos con hiperactividade ou outros trastornos do neurodesenvolvemento?

Forma parte da propia diversidade. Sucede con frecuencia co Trastorno de Déficit de Atención e Hiperactividade.

Hai cura para o autismo? É un trastorno para toda a vida?

Non a hai. Nunha persoa sufrir unha doenza significa que se trata dunha persoa que antes estaba normal, pero neste

caso non ten sentido falar de doenza, mellor de trastorno, que é algo como dicir es como es, es hiperactivo ou raro, non te comunicas, es un solitario. Quizais chame a atención que estamos diagnosticando de autismo persoas adultas, maiores de sesenta anos.

Cal é hoxe a prevalencia dos autismos?

A prevalencia está moi acuñada, é do 1%. En Vigo pode haber 3.000 casos, que é moito. En Galicia, 27.000.

Mais a prevalencia é diferente entre homes e mulleres?

A prevalencia pode ser dunha muller por cada catro homes e no caso dos Asperger dunha por cada dez, aproximadamente. O diagnóstico complicase nas mulleres porque cando unha muller ten algún tipo de alteración atribúese a que ela é así. Hai unha marxinação no diagnóstico, hai un infradiagnóstico feminino. Faise unha diferenciación absurda, que constitúe unha clara fenda de xénero.

Tes dito que a persoa con TEA é unha insubmisia da educación. A quen cuestiona o alumnado TEA?

O que cuestiona unha persoa con TEA son os tres temas imposibles dos que falaban Freud: a educación, a política e o tratamento, a psicanálise, en realidade. As persoas autistas teñen uns intereses que non lles son respectados, a educación ao uso non lles vale para nada. Os cognitivistas pretenden por todos os medios de levar os autistas a unha educación ao uso, pero eles non queren ese tipo de educación, non lles interesa e non vai con eles. Hai que mudar de educación.

Cres que se está avanzando na educación inclusiva?

A inclusión nun modelo de educación ordinario antóllase-me complicadísima, imposible seguramente. Os posibilistas apostan por ela; se unha escola ordinaria contase con persoal especialista e recursos suficientes, pero sabemos que non hai cartos para pagalos. Por moito que as Nacións Unidas declaren por decreto lei a educación inclusiva para 2025, non se vai conseguir porque non é posible incluír xente con intereses educativos tan diferentes. Se vas ao centro Menela podes ver que as ferramentas que utilizamos e os traballos que se fan cos rapaces son totalmente diferentes aos dun centro escolar ordinario, a pesar de que fan moito máis do que poden.

Cal sería nese modelo o papel dos centros de educación especial?

Os centros de educación especial achegan o saber facer, a experiencia, a sabedoría de como se poden conseguir cousas respectándolle á persoa con autismo as singularidades, o cal lles permita ir de cara ao que a elas lles interesa, respectando a súa introversión, a súa hiperactividade, as súas estereotipias, xa que ao final atopan o seu camiño polo pracer e polo goce dos que fala Lacan, sexa por exemplo en traballos de cociña.

En 1993 foi cando creaches o Centro Castro Navás de Prieque (en Nigrán), un centro de día e residencial para persoas adolescentes e adultas con TEA. Como funciona despois de vinte anos de experiencia?

O que se demostra no Centro Castro Navás é que se aos autistas lles ofreces algo, xa o collerán. Déixao aí, xa o collerán.

Razón pola que comprendemos que tiñamos que ofrecer moitas cousas: horta, galiñeiro, lavandería, música, pintura, sendeirismo... Todo a persoas maiores de dezoito anos.

Como afectou a pandemia aos vosos centros, tanto en Menela como en Castro Navás?

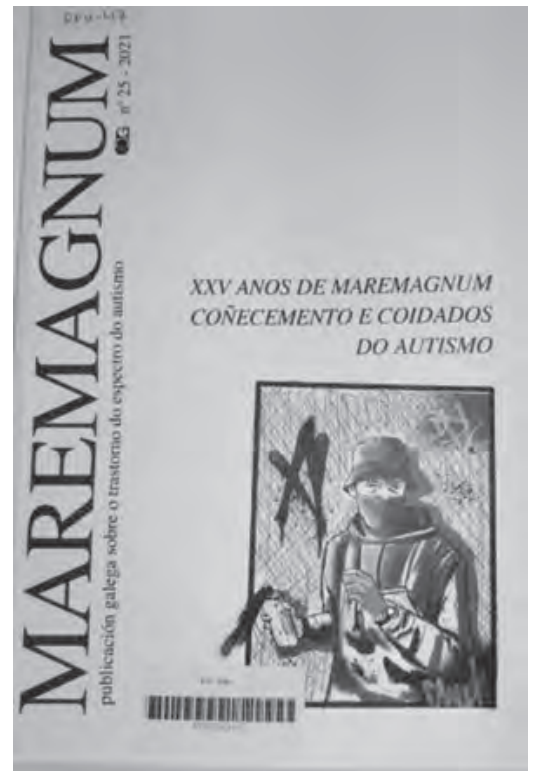
Afectou máis aos propios coeducadores polo seu medo a contaxiarse que aos propios rapaces. En situacións extremas as persoas autistas modifícanse moito, o seu comportamento nos servizos médicos é moi colaborativo.

Como están as investigacións do TEA en persoas adultas que non foron avaliadas durante o período escolar?

Hai unha lagoa de infradiagnóstico das persoas maiores e das mulleres.

Para rematar, fálanos da experiencia de *Maremagnum*, a revista anual en lingua galega que dirixes sobre TEA que chega ao seu número 25.

Quedo asombrado como esta revista é capaz de conectar con xente europea dos autismos. Seguimos, a pesar da incerteza da súa continuidade. ■

Revista *Maremagnum*. Publicación galega sobre o trastorno do espectro do autismo.